

Ивана М. Ковачевић*, докторанд
ОШ „Др Драган Херцог” у Београду

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 09. 2019.
Прихваћен: 11. 10. 2019.

ПРОУЧАВАЊЕ НАРОДНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У СПЕЦИФИЧНИМ НАСТАВНИМ УСЛОВИМА

Тема овог рада биће проучавање народне књижевности у настави српског језика и књижевности у специфичним наставним условима. Анализираћемо одабрана дела из народне књижевности из програма за основне школе. Такође, испитаћемо примену компаративне методе у специфичним наставним условима. Предмет компаративног наставног проучавања биће одабрана дела из народне књижевности. Између осталог, испитаћемо у којој мери оваква метода доприноси успостављању континуитета у раду ученика који из различитих разлога привремено прекидају редован образовни процес.

Кључне речи: народна књижевност, специфични наставни услови, узраст ученика, интерпретација, компаративна наставна метода.

Народна књижевност је у настави српског језика и књижевности заступљена од првог до осмог разреда. Ученици се са различитим врстама књижевних дела из народне књижевности (посебно са бајком, басном и успаванком) сусрећу веома рано, па као таква, ова дела имају велики утицај на формирање личности и ставова о животу и свету. Један од исхода наставе српског језика и књижевности је да ученици уоче разлику између писане и усмене књижевности. Бошко Сувајџић истиче да, док писано књижевно дело тежи да оствари нове начине обликовања и пред-

*ivanakovacevic980@gmail.com

стављања стварности, дотле усмена дела стављају акценат на познате обрасце и садржаје: „Једна од најважнијих функција народне песме, приповетке или предања није освајање новог, непознатог, већ канонизовање познатог, усвојеног простора. Ипак, то не значи нужно и непромењивост облика усмене књижевности. Напротив, жанрови усмене књижевности представљају отворене поетичке системе међу којима влада жива размена информација и непрекидна флукуација облика” (Сувајцић 2005: 9). На часовима српског језика и књижевности у специфичним наставним условима могу се веома успешно реализовати различите активности са ђацима када се проучавају дела из народне књижевности, побудити интересовање за компаративно наставно проучавање ових дела, илустровати поједини делови одабраних дела, вршити драматизација одломака, а помоћу посебних дигиталних програма могу се израђивати анимирани филмови, стрипови, колажи, постери итд., који би наставу могли учинити динамичнијом и занимљивијом.

Специфични наставни услови¹

У овом раду под специфичним наставним условима подразумевамо све услове ван учионице у којима се одвија настава са учеником или групом ученика који из различитих разлога, првенствено због болести, нису у могућности да похађају наставу у својој школи. Место одвијања овакве наставе су кућа ђака и болница. Ђаци привремено или свих осам година наставу похађају на овај начин. Болничка настава, кућна настава и настава на даљину организују се у Основној школи „Др Драган Херцог” у Београду од 1969. године. На часовима се спроводи индивидуална настава у кућним условима, а у болничким условима и на настави на даљину спроводи се комбинована настава, где се спајају најчешће два разреда, а у неколико болница и сва четири разреда. Такво извођење наставе захтева ваљану припрему и комбиновање наставних јединица, а компаративна наставна метода налази своју примену у различитим облицима: врши се упоређивање различитих дела према теми, у националним оквирима, а према сродној тематици, или дела наше и осталих књижевности, као и дела различитих уметности у корелацији више предмета (нпр. „Дјевојка цара надмудрила” / *Кујунџија и хитропреља*; „Мостови” / „Мост на Жепи”;

¹ Погледати *Закон о основном образовању и васпитању Републике Србије (2019)*. Законом је регулисана настава за ученике на болничком и кућном лечењу, као и настава на даљину. Ми ћемо у раду све побројане услове у којима се одвија оваква настава назвати *специфични наставни услови*.

Песме уочи Божића / Наши Божић / Вуков Рјечник (Положајник и Божић); Вањка / „Све ће то народ позлатити” итд.).

Кућна настава организује се за ученике који због здравственог стања нису у могућности да похађају наставу у матичној школи, а није им неопходно болничко лечење.² Болничка настава³ одржава се у једанаест београдских болница, са ученицима из целе Србије, као и из суседних држава. Здравствени проблеми са којима се сусрећу ови ученици су разноврсни и сложени, због чега је различито и време њиховог задржавања у болници – од неколико дана до више година. По престанку лечења, стечено знање им омогућава наставак школовања у школама из којих су дошли или у кућној настави и на настави на даљину које организује ОШ „Др Драган Херцог”. Пројекат „Учење на даљину”, у оквиру пројектног циклуса „Подизање капацитета школа за образовање ученика са сметњама у развоју”, под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја и ДИЛС-а, обезбеђује ученицима савладавање наставних садржаја темпом који им индивидуално одговара. Наставници су прошли адекватне обуке за пружање оваквог вида наставе, прате напредак дигиталних технологија, а учење на даљину постаје незаобилазан део школовања ученика са здравственим сметњама.

У специфичним наставним условима највећи изазов и проблем који треба решити може бити везан за обезбеђивање услова, средстава и одабир метода да би ученик континуирано усвајао градиво из законом прописаног редовног програма за дати предмет. Континуирано спровођење наставе ометано је разумљивим и оправданим разлозима који су условљени стањем детета и процесом лечења. Болнички третмани, којима се даје примат у односу на наставу, обавезни су, али иако позитивно утичу на лечење ђака, често доприносе губљењу концентрације, великом умору, раздражљивости, паду мотивације за рад и тешкоћама при учењу ученика који је подвргнут лечењу.

Компаративна метода у специфичним наставним условима

Припремање ученика за интерпретацију књижевних дела из народне књижевности требало би бити засновано на методолошком плурализму, чиме би се постигло свеобухватно сагледавање и успешно тумачење књи-

² Видети *Правилник о начину организовања наставе за ученике на дужем кућном и болничком лечењу* (Службени гласник РС, бр. 66/2018, у примени од 1. септембра 2018. године).

³ *Правилником* је предвиђено да на територији Београда ОШ „Др Драган Херцог” организује болничку наставу.

жевних дела у настави. Међутим, у овом раду ми ћемо испитати место, значај и утицај компаративне методе – чиме не искључујемо значај осталих метода које могу удружено са компаративном наставном методом допринети успешном тумачењу дела из народне књижевности. Бошко Сувајџић, када пише о теми јуначког орања Марка Краљевића, која се јавља у већем броју варијаната ове песме, истиче да компаративни приступ овој теми „нужно подразумева укључивање синхронијског и дијахронијског аспекта, те један методолошки плурализам који се заснива како на поређењу мотива и склопова мотива, тако и на ретроспективном понирању у древне, обредне-митолошке корене на којима почива митологема о ’јуначком орању’” (Сувајџић 2005: 101). Зона Мркаљ истиче да компаративни приступ може бити подстицајан за проучавање књижевних дела. Као пример компаративног наставног проучавања наводи бајке *Пепељуга* браће Грим и оне присутне у збирци Вука Караџића, уз могућност анализе и других варијанти. Увођењем компаративног приступа, између појединих остварења могу се уочити сличности које су засноване на жанровским карактеристикама, али и разлике које су проузроковане различитим срединама у којима су дела настајала. Поредбени поступак има широку примену у настави и може бити подстицајан за мотивисање ученика различитог узраста да се заинтересују за одабрана дела из школског програма, као и да се баве упоредним поступком за прочавање одабраних дела у току школске године, уважавајући „посебности, варијантност, варијабилност и различитост одабраних дела” (Бајић 2018: 47). Овакав вид проучавања књижевних дела своју примену налази и у комбинованим одељењима основних школа где извођење наставе захтева смислено комбиновање наставних јединица, као и у комбинованим одељењима у специфичним наставним условима.

Компаративна наставна метода у специфичним наставним условима би требало да допринесе повезивању старог градива са новим градивом ради поспешивања добре емоционалне атмосфере да би ученици успешно усвајали градиво у новим условима. Између осталог, компаративна наставна метода на настави српског језика може омогућити добар приступ детету које је у нову средину дошло са страхом и великим бригама због лечења. Активирајући стара знања која су стечена у „безбедним околостима”, у вршњачком окружењу матичне школе, прави се добар приступ раду са дететом, који је заснован на поверењу, уважавању и спремности да се у новим условима учи.

Предмет поређења у одабраним делима

Књижевни јунаци обликују уметнички свет дела. Тумачењем ликова често се могу „интерпертирати читава дела у којима се они испољавају” (Николић 2009: 227). Термини *лик*, *јунак* и *карактер* у настави се често користе као синоними, без истицања „да је „лик” појам који је свеобухватнији и надређен „карактеру” и „јунаку” (Мркаљ 2018: 166). Ученици се у настави често везују за јунака и његову судбину, и своје почетне доживљаје, осећања и размишљања о уметничком тексту формирају на основу односа према јунаку, без обзира на то да ли га сматрају позитивним или негативним. „Епски јунаци се приказују својим поступцима, кроз радњу, у временској секвенци. Конституисање времена радње уједно је и одраз устројства света и етичког обликовања јунака” (Сувајџић 2005: 27). Проп је истакао да личности бајке најчешће пролазе кроз исте ситуације и поступају на случајан начин, иако на први поглед могу изгледати веома разнолико. Нада Милошевић Ђорђевић обратила је пажњу на то да је заједничко у свим приповеткама да „јунак добија помоћ од некога” (Милошевић Ђорђевић 2006: 25). Јунак добија помоћ од некога, али се мењају личности од којих се помоћ добија. На тај начин се мења и сам вид помоћи. Јунаци бајки не уче из својих лоших искустава, већ превазилазе све препреке због одређених функција у делу, док јунаци новеле мудро промишљају и памећу и довитивошћу успевају да побољшају свој положај. Јунаци епске народне песме некад имају преувеличану снагу, особине, телесна својства, надљудске могућности. Мотиви у делима могу бити веома подстицајни за упоређивање. У одабраним делима бавићемо се фантастичним и реалистичним мотивима, интернационалним мотивима. Поређење фантастичних и реалистичних елемената може се вршити издвајањем слика фантастичног и реалног света, анализом јунака и њихових особености и улога у делима. Уочава се да су светови реалног и фантастичног у народној књижевности једнодимензионални и да се прожимају. Разматра се улога чаробних средстава, необичних догађаја, магичних предела, фантастичних јунака. Хумор је заступљен у делима која се најчешће заснивају на вербалној комици, задавањем и решавањем задатака, шаливом и досетљивом враћању истом мером. Поређење композиције дела и тока радње на најједноставнијем нивоу може се вршити на млађим узрастима и у старијим разредима са ученицима који раде по индивидуалном образовном плану. Једноставни захтеви да се преприча дело, илустрација појединих сцена и други једноставнији захтеви могу учинити да се у одељењу створи пријатна клима за рад и учествовање

свих ученика у раду. Поређењем језика и стила у народним приповеткама врши се повезивање књижевности са језиком.

Проучавање народне књижевности у специфичним наставним условима⁴ – рад са ученицима који похађају наставу по редовном плану наставе и учења или по индивидуалном образовном плану (ИОП)⁵

Поређењу одабраних приповедака претходиће обрада народних бајки онако како захтевају начела савремене методике. „У старијим разредима основне школе ученици се полако уводе у разматрање односа фантастичног и реалног у бајкама; испитује се кретање фабуларног тока; тумачи се скривени смисао необичних ситуација и чудесних трансформација; уочавају се и образлажу карактеристични стилски поступци [...]” (Мркаљ 2008: 207). У настави до шестог разреда разговор о бајкама не може бити заснован на схеми бајке која ће потом бити потврђивана у свом току, или ће се уочавати извесна одступања, истиче Зона Мркаљ. Пошто се веома рано ученици упознају, примера ради, са бајкама, могу учити да се у таквим причама најчешће на два начина сликају људи, природа и догађаји: на фантастичан (нестваран) и стваран (реалан) начин. Оно што посебно може побудити интересовања деце јесу чудесна дешавања и јунаци који имају необичне моћи. Јунак бајке испуњава најтеже задатке, разуме говор животиња и биљака, успева да савлада све препреке, пролази кроз мноштво различитих животних прилика итд. На најранијем узрасту, чак и ако не умеју да читају, већ само слушају док им се чита приповетка, деца су у могућности да замисле нестварна бића, упознају се са вилама, аждајама,

⁴ Наставник српског језика и књижевности који ради у специфичним наставним условима требало би да веома опсежно и прецизно оствари увид у програм наставе и учења, као и у очекивана знања и вештине ученика у датом тренутку када ученик прекида континуирано школовање и своје лечење и школовање наставља у болничким и кућним условима.

⁵ Према члану 7 ИОП правилника, ИОП може да буде:

- 1) по прилагођеном програму, у коме се планира циљ пружања подршке која се односи на прилагођавање простора и услова у којима се учи, прилагођавање метода рада, учбеника и наставних средстава, активности и њихов распоред, као и лица која пружају подршку,
- 2) по измењеном програму, у коме се планира прилагођавање општих исхода образовања и васпитања, прилагођавање посебних стандарда постигнућа ученика у односу на прописане и прилагођавање садржаја за један, више или за све предмете,
- 3) обогаћен и проширен програм који се примењује за ученике са изузетним способностима.

Напомена: У овом раду нећемо се бавити ИОП-ом који се односи на ученике са изузетним способностима.

вештицама, чаробним предметима, водом која може да оживи човека. Касније, могу се са таквим бићима сусрести и у другим књижевним врстама. Такође, бајке обично буде пријатна осећања и оптимизам својим срећним крајем и порукама, између осталог, да добро побеђује зло, правда неправду. Радмила Пешић је запазила да је у бајкама човек износио своју тежњу да савлада природу, а односе међу људима учини праведнијим.

„Немушти језик” је бајка која се обрађује у осмом разреду, а бајка „Три јегуље” се обрађује у петом разреду основне школе. Поређење бајки би се вршило на часовима утврђивања наставне јединице „Немушти језик” у осмом разреду. „Од осмог разреда основне, а потом у средњој школи, ученици ће се упућивати на уочавање и разматрање специфичности бајке, усвајаће основне садржаје из науке о књижевности и, путем аналитичко-синтетичког приступа тексту, уочаваће одређене поступке и делања јунака који нису мотивисани онако како се то чини у стварном животу” (Мркаљ 2008: 220). Ученици запажају да уводна формула бајки указује на носиоце главне радње и успоставља везу са могућим функцијама које ће се спајати одређеним редоследом у обе бајке. Структура бајке „Немушти језик” није сложена, али је специфична јер се у њој преплиће више усмених прозних жанрова. Она садржи интернационални мотив немуштог језика који повезује све остале мотиве бајке. Структура бајке „Три јегуље”, такође, није сложена, али, за разлику од бајке „Немушти језик”, у њој нема преплићања усмених прозних жанрова. У овој бајци јунаци имају способност да разумеју животиње, али се та способност не именује. Шума је гранични простор у коме јунаци из свог, реалног простора, ступају у један нов, фантастичан простор. Док је стајао са женом на прозору, рибарев син је опазио гору која пламти. Жена га је упозорила да је то „чудовита гора” која дању сева, а ноћу гори, и ко је у њу ушао, остајао је „мута” и „удуречен”. Дакле, у датим бајкама уочава се шума као простор у коме владају другачији закони. „Бајка се још од првих дефиниција сматра причом из зачараног света. Каснији истраживачи откривају да се тај чудесан свет спаја са овоземаљским у једној равни и да је он чудесан посматран само споља” (Милошевић Ђорђевић 1997: 20). У бајци „Немушти језик” прелаз из реалног у фантастичан свет наглашен је сликом капије од змија. Збивања у бајци су временски и просторно неодређена. Време у бајци јесте неодређено, али сви догађаји дешавали су се у прошлости.

Подстицајна тема за дискусију би могла бити везана за запажање да се у бајци јунак у датом моменту увек нађе на датом месту. Ученици могу запазити и сличности у поступцима добијања дара јунака у ове две бајке. Чобанин, добивши способност разумевања немуштог језика,

долази до одређених сазнања која утичу да се многе ствари у његовом животу промене. Ученици могу запазити како долази до промене јунаковог социјалног и породичног статуса. На овом месту ученици би могли да запазе да јунаци бајки не поступају правилно зато што уче из својих грешака, већ зато што им је то функцијом одређено. Затим, ученике можемо навести да размисле о симболици мотива немушти језик. Немушти језик је по народном веровању чаробни кључ којим се откључавају све тајне у природи и животу.

За ученике који наставу прате по индивидуалном образовном плану припремљени су посебни задаци према интересовањима ученика и у складу са постугнућима у претходном периоду. Такође, реализовање наставе са овим ученицима се не може спровести без обраћања пажње на „јакe стране” детета и осмишљавање истраживачких задатака у складу са њима. Педагошки профил детета омогућиће увид у „јакe стране” детета које прати наставу по ИОП-у⁶. Ученици могу имати проблема са читањем и писањем због моторичких ограничења или због дислексије⁷ и дисграфије⁸, могу имати проблеме са видом, слухом, са пажњом, отежаним усвајањем градива итд. У овом раду даћемо предлог компаративног проучавања наставних јединица са учеником који има дислексију и дисграфију која је удружена са проблемима са пажњом и памћењем. Када се ученик са оваквим сметњама нађе у вршњачком окружењу редовне школе или у болничким и кућним условима, пратиће наставу по ИОП-у. Поддршка ученику при обради лекције подразумева читање текстова ученику, упућивање ученика на звучну читанку или електронски уџбеник који нуди могућност слушања текста, давање јасних и кратких налога, неговање групног рада. Утврђивање градива и провера знања подразумева усмено пропитивање ученика, читање питања ученику и попуњавање одговора уместо њега. Пре приступања анализи текстова, ученика треба мотивисати кратким питањима везаним за то ко и када им је читао бајке да су били мали, шта им се допало у делима која смо читали, које се животиње

⁶ ИОП се пише у обрасцима и садржи: личне податке о детету/ученику, педагошки профил детета/ученика, процена потреба за подршком – планиране мере за отклањање физичких и комуникацијских препрека, план активности – са дефинисаним областима, циљевима/исходима, корацима и њиховим трајањем и учесталошћу, као и начином процене постигнућа и сагласност родитеља/старатеља на ИОП.

⁷ Дислексија подразумева тешкоће у учењу читања које се испољавају код неке деце, док су тешкоће у тој области већ савладали њихови вршњаци исте интелигенције, истог система и квалитета обуке и сличних породичних социоекономских услова живота. (ДЛ 1999: 110)

⁸ Дисграфија означава поремећај рукописа у виду отежаног учења писања. Јавља се у деце млађег школског узраста и на самом почетку обуке у писању и може трајати током целог школовања. (ДЛ 1999:108)

појављују у делима и по чему су необичне, да ли имају кућног љубимца и како се са њим споразумевају, да ли кућни љубимац говори као људи. Очекује се да ће ученик бити подстакнут истраживачким задацима да се присети бајки и поступно приступи анализи дела. У вршњачком окружењу, када поставља питања, наставник води рачина којим редоследом и у ком тренутку поставља питања ученику који наставу прати по ИОП-у и да ли су та питања у сагласју са питањима којима се подстичу остали ђаци да изврше компаративно проучавање одабраних дела. Некада ученик неће желети да одговара на сва питања, некада ће желети да саопшти нешто из свог живота, подстакнут оним што смо причали на часу. У таквим случајевима пажљиво ученика треба вратити на разговор који се тиче теме часа и упослити га новим задатком који није превише захтеван за њега. Ученици који воле да цртају могу нацртати како замишљају змијског цара, јегуљу, чобанина, бабу, чудесну шуму итд. Некада ученици којима је потребна додатна подршка у раду тешко цртају због моторичких ограничења, а некада ученици са дислексијом и дисграфијом немају моторичка ограничења, али једноставно немају таленат за цртање. У том случају овај задатак може бити веома тежак за њих и додатно их узнемирити.

Од ученика се очекује да ће моћи у делима да наброји животиње које се појављују и да примети да животиње говоре у овим делима. Такође, требало би да уочи да је то веома необично и да није стварно. Када су јунаци у питању, очекује се да одреди главне јунаке и да преприча кроз које су авантуре прошли и које су препреке премостили. Очекује се да запази какав је почетак и завршетак бајки. Некада ученику треба помоћи да преприча бајку тако што ће му се поставити већи број питања, а некада треба бајку поделити на мање делове и помоћи ученику да сваки део илуструје. На тај начин ученик ће помоћу слика успети да се присети тока радње, јунака и различитих ситуација. Некада ученици који не могу да читају и пишу неће бити у стању да илуструју дела из простог разлога што не воле да цртају или нису талентовани, па их у том случају треба замолити да направе одређене симболе и једноставне слике које ће бити нека врста асоцијације. Некада ученици воле да направе своју сликовну „белешку” помоћу паметног телефона или таблета, јер програми омогућавају једноставну навигацију и лако управљање већ готовим симболима и сликама. Тада би ученик са дислексијом и дисграфијом могао добити подршку из домена дигиталних технологија, што би му знатно олакшало учење и памћење. Ова белешка се разликује од илустрације дела, јер она представља један сегмент дела и значајна је само оном ученику који ју је створио. Дакле, нема универзални значај, већ је асоцијативног карактера и намењена за индивидуалну употребу.

На овај или сличан начин ученик може бележити своја запажања о епским народним песмама о Марку Краљевићу и о љубавној лирској народној песми *Љубавни растанак*. Ученици са различитим сметњама могу наићи на велики број препрека када проучавају епске народне песме и дуже приповетке, првенствено због дужине дела које отежано читају, затим због поремећаја пажње, великог броја непознатих речи. У том случају, дело се може поделити на смислене целине и тако се прочитати ђацима. Звучне читанке и електронски уџбеници са звучним записом могу бити од велике помоћи за рад, посебно ако имају могућност да се запис стопира и поново врати део који је ученику био мање разумљив.

Поређење одабраних лирских народних песама

Од најранијих дана ученици су се могли упознати и са лирским народним песмама, спонтано – путем медија, слушајући музичке интерпретације извођача народне музике. Такође, успаванке су могу чути у току одрастања у непосредном окружењу. У школском окружењу, од првог разреда присутне су лирске народне песме у читанкама и ученици се могу припремити за њихову интерпретацију.

У овом делу рада усмерићемо се на лирске народне песме које се обрађују у старијим разредима основне школе: *Вила зида град*, *Највећа је жалост за братом*, *Кујунџија и хитропреља*, *Љубавни растанак*. У старијим разредима од ученика се очекује да знају основне одлике лирске народне поезије (променљивост, комплексност и синкретичност, емоционалност итд.). Пошто није записивана, народна песма се преносила усменим путем. Преносиоци су били различите уметничке обдарености. Сваки певач је на свој начин интерпретирао одабрано дело. Стварање варијанти једне исте песме дешавало се спонтано. Када се говори о осећањима, највише се мисли на лирску љубавну народну поезију. У овим песмама су описани сви важнији животни тренуци. Љубавно осећање у овим песмама представља покретачку снагу колектива, смисао живота. Међутим, емоције нису исказане непосредно, већ посредним путем, што ће ученицима бити предочено док проучавају песму *Љубавни растанак*. У песмама доминира женска осећајност. Хатица Крњевић напомиње да је само жена способна да свој свет преведе у „свет уметничке збиље” (Крњевић 1980: 56). Лирско ја у овим песмама обично не подразумева „одређени субјекат већ могућу људску ситуацију, садржавајући увек битну димензију колективног, заједничког” (Карановић 1996: 251). Присна осећања у песмама, у већини случајева, само се наговесте или стилизују

ослањањем на нивое формулативности. Осећања су често дата у виду симбола, стилских фигура, слика из природе, сталне употребе одређених речи одмила. Ученици би могли на поменутом узрасту да усвоје знања о комплексности и синкретичности народне лирске поезије. Полазећи од назива који је потекао од грчког инструмента под називом *лира*, јасна нам је повезаност народне лирске поезије са музиком. Текстови ових песама смислено се прожимају са мелодијама које су сличне за већи број сродних песама. Љубавне песме најчешће пева један, обично женски глас. Има и певања у скупини од неколико гласова, као и смењивања мушких и женских гласова. Све песме могу се певати и у колу. Одавде се види преплитање више уметности: игре, музике и поезије.

Затим, ученици из датих примера могу уочити типове композиције. У целом нашем лирском песништву могу се запазити три основна типа композиције. То су монолошки, дијалогски и наративно-описни тип. Постојање ових типова запазио је Алојз Шмаус, проучавајући нашу народну лирску поезију. У првој Вуковој збирци најзаступљеније су монолошке песме. „Монолог у народној песми врло често представља само исказивање замишљеног збивања у чијем се оквиру врши објективизација осећања.” (Милошевић Ђорђевић 1976: 178). Наративно-описни тип композиције се развија у поменитим песмама из програма, али се комбинује са осталим типовима. Тада се наративно-описна конструкција налази у иницијалној позицији, као у песми *Љубавни растанак* (Вук I, број 553). У песми *Кујунџија и хитропреља* ученици ће запазити да у иницијалној позицији песме стоји словенска антитеза. Такође, уочиће присуство фантастичних мотива. Посебно је занимљиво поигравање са мерама и пропорцијама у песми и одмах се може назрети да ће у песми шала постати доминанта.

Лирска народна поезија се одликује разноликошћу мотива. Мотив природе и мотиви из природе уобичајени су у лирским песмама. Могу бити прожети кроз целе песме ако песме имају описно-наративни структурни тип. Кад је описно-наративни тип комбинован са дијалогским или монолошким типом, мотив природе се јавља на почетку песме, као у песми из програма за старије разреде *Највећа је жалост за братом* (Вук 1815, број 35). Уводна слика има задатак да привуче читаочеву пажњу и да га припреми за оно што следи у песми. Сугестивна слика о заласку сунца и доласку таме, упућује на помисао да ће се у песми говорити о неком тужном догађају.

Често је природа персонификована, као и појаве из природе. У песми *Вила зида град* ученици могу запазити да су појаве у природи добиле људске особине и да муња може да се игра са громом и да га надигра.

Мотив природе заступљен је и у другим врстама лирских народних песама. Обично су то оне које прате годишње промене у природи.⁹ Поред ових мотива, у поменутих песамама, посебно у љубавним песамама, праћени су сви тренуци љубавних осећања. Мотив двоје младих који се „симпатишу” може се појавити и у другим врстама лирских песама. Најведрије су посленичке песме где се млади надмудрују, надигравају и шале. Кујунџија Јанко даје необичан задатак Јањи хитропрељи, шалећи се са њом и алудирајући шалом на венчање. Посебно стиховима где јој сугерише да „опреде себи у дарове” може се назрети у ком правцу иду мисли јунака. Хумор у овим делима је од веома великог значаја и у функцији је дочаравања лепог односа младих. У овим песамама девојке обично надмудре и победе момке у раду. Ученицима може бити посебно погодна за разумевање ових законитости песма у којој се наджњевају момак и девојка. Песме са мотивом несрећних љубави су најснажније и естетски најуспелије. Осећања су приказана посредно, путем симбола. „Пут ка што бољем, што успешнијем исказивању емоције води заправо ка изналажењу одговарајућег збивања, слике догађаја, чина, а затим његовом што бољем обликовању и усавршавању” (Милошевић Ђорђевић 1976: 181). Мотив растанка је чест у лирском народним песамама. У неким песамама цела унутрашња ситуација се поистовећује са светом природе. Маштовитост у дочаравању одређене емоције исказује се елементима и сликама из природе (*Љубавни растанак*). Девојка заузима статичну позицију. Момак одлази далеко. Тако је у већини љубавних лирских народних песама са мотивом растанка.

Ученицима који наставу похађају по индивидуалном образовном плану могу бити дати јасни и једноставни истраживачки задаци који могу бити подстицајни да се ученици добро припреме за рад и у зависности од прилика које ће се створити за учење. Подстицајна је тема о томе на који начин данас млади изражавају осећања према својим симпатијама, а на који начин се то некада чинило. Разговарамо о народној књижевности и љубавним лирским народним песамама као посебној врсти лирске народне поезије. Вук Карацић је ове песме сакупљао. Назвао их је „женским

⁹ Дигиталне технологије у оквиру учења на даљину пружају нам могућност да у специфичним наставним условима организујемо виртуелне посете и да имамо гостујуће предаваче. У сарадњи са др Јеленом Јовановић, етномузикологом и дописним чланом САНУ, организовали смо циклус предавања где смо лирске народне песме сагледали из угла књижевности, музичке културе и народне традиције. **Напомена:** Циљ ове и сличних активности је везан искључиво за тежњу наставника да својим ђацима у болничким и кућним условима учини наставу пријатном, занимљивом, изведе их из оквира болнице и куће и осмисли им активности путем којих ће ђаци учити и усвајати градиво предмета српски језик и књижевност са љубављу и вољом.

песмама”. Говоримо о основним одликама ове поезије. Подстичем их да размисле са којим уметностима је народна поезија у нераскидивом односу. Говоримо о синкретизму у уметности. Дајем упутство ученицима да оду на сајт наставника (www.dodatnicas.com) и у делу Одабрана дела нађу песму коју сам раније поставила. Неки ученици нису у могућности да се служе читанком, па су текстови у електронској форми једино решење за упознавање са делима из програма за час и књижевним делима уопште. Ученици се лепо сналазе и проналазе текст. У болничким условима често ученици нису у могућности да у болесничкој постељи користе књиге и свеске, па примат преузимају дигитална образовна средства. Објашњавамо значења речи зумбул, када, бостан, калем, мурећеп и осталих речи које су ученицима непознате. Ученици некада дају податке о овим цветовима служећи се знањем из биологије. Неки ученици проналазе на интернету податке о овим биљкама (*Википедија* или *Речник српских народних веровања и биљака*, Веселина Чајкановића). Ученици који наставу прате помоћу дигиталних мрежа, равноправно могу учествовати у учењу. Када се краћи поетски текстови обрађују, често није довољно ученицима који раде по ИОП-у једно читање текста и истраживачки задаци за успешну анализу текста, већ је потребно прибећи и другом читању или наћи неку занимљиву методу за мотивацију ученика. Ово се посебно односи на ученике са различитим облицима поремећаја пажње, хиперактивности, са ослабљеним слухом и другим сметњама. Један од начина да се ученици ваљано мотивишу и успешно уведу у свет песме могао би бити следећи: ученицима се даје упутство које ће им помоћи да се заинтересују за текст, а песму доживе и схвате на прави начин. Ученици одлазе на сајт *Додатни час* и у делу „Почетна страна” проналазе мотивациону игру *Љубавни растанак*. Ова игра састоји се од засебних интерактивних картица, а на свакој картици налази се по један стих песме. Редослед стихова је измењен у односу на текст песме. Ученици добијају задатак: „Већ сте се упознали са текстом песме. Сада пред собом имате текст песме са измењеним распоредом стихова. Једноставним превлачењем картица, средите текст песме по сопственој жељи!”

Циљ овог задатка је да се ученицима пружи интелектуални изазов и да се мотивишу за рад занимљивом игром у околностима које им нису увек пријатне за учење. Они задатак решавају успешно и веома су задовољни јер код ове игре не постоји могућност погрешног одговора. Ученици који из различитих разлога одбијају да прате обраду наставне јединице, овим приступом спонтано и лагано могу ући у свет песме. Игра у настави, иначе, може бити посебно погодна за све ученике који имају мањих или

већих проблема са пажњом на часу, за ученике који имају потешкоће из спектра аутизма и за све ученике који су незаинтересовани за лекције из књижевности. Када поступе по задатим упутствима које даје наставник, може се десити да ученици са нестрпљењем очекују да још једном чују оригинални текст и упореде га са својим решењем распореда стихова. После упоређивања решења са оригиналним текстом, често се развија одлична дискусија међу ученицима под надзором наставника. Циљ ове игре је да се ученици заинтересују за дати текст и радо приступе анализи стихова. Такође, на располагању су нам интерактивни задаци и тестови из домена дигиталних технологија којима се може проверити знање из жељене области, у овом случају тест *Љубавни растанак* који је доступан на почетној страници сајта.

Обрада одабраних епских народних песама

У овом делу рада кратко ћемо се осврнути на епске народне песме о Марку Краљевићу које се проучавају у шестом разреду основне школе. Такође, као посебну активност издвојићемо израду епске биографије Марка Краљевића. Од ученика се очекује да у шестом разреду основне школе стекну знања о епским народним песмама старијих времена. Ове песме „опевају јунаке и значајне догађаје из српске историје до краја 15. века и пропасти самосталних средњовековних држава.” (Станковић Шошо, Сувајџић 2019: 170). Посебно интересантне ученицима могу бити песме о Марку Краљевићу, јунаку који се одикује карактеристичним изгледом, понашањем и великим јунаштвом. Песме о Марку Краљевићу немају заједничку фабуларно-композициону окосницу, већ су повезане искључиво ликом јунака о којем певају. Часови на којима се проучавају ове песме могу бити успешно изведени у корелацији више предмета, посебно историје, географије и народне традиције.

О Марку Краљевићу као о историјској личности ученици би требало да знају да је био турски вазал који је владао у Македонији после Маричке битке и погинуо у бици на Ровинама 1395. године, борећи се на страни Турака. Иако као историјска личност није био много значајан, постао је најпопуларнији јунак целокупне јужнословенске народне поезије. Овај јунак се одликује изузетном снагом и моралним својствима, али је у исто време принуђен да служи туђину и дели мегдане као султанов заточник. Постоји велики број песама у којима се говори о његовом рођењу, женидби, подвизима, мегданима с непријатељима и натприродним бићима, као и о његовој смрти. Представљен је као заштитник слабијих, неустрашив је и

моћан ратник који је увек и по сваку цену на страни правде. Ученици са интересовањем могу пратити Маркове подвиге у песми *Марко Краљевић укида свадбарину*. У овој песми приказан је као јунак који је на страни правде, неко ко жели слабе да избави, на мегдану моћан и јак, али у разговору са девојком у невољи, веома саосећајан и склон да се растужи. „Позната је чињеница да епска песма по правилу тежи ка редукцији мноштва епских јунака на неколицину најпопуларнијих, придајући им својства свих оних анонимних личности које су за колектив представљале фигуре од вредности и значаја у одређеном времену и простору” (Сувајџић 2005: 201). Ученици ће, на основу песама које су обрађене на часовима, издвојити елементе који су потребни за епску биографију јунака. Унапред им се објашњава шта чини епску биографију јунака. На овом узрасту ученицима се може поједноставити структура биографије да би задатак био подстицајан и достижан. Ученици са одређеним сметњама у развоју могу добити задатак да се изразе путем слике или помоћу већ припремљених симбола.

Ученици који наставу прате по индивидуалном образовном плану могу добити једноставан задатак: да наведу кратко основне догађаје из песме према редоследу њиховог појављивања; још једноставнији захтев може бити да препричају дело према сећању. У индивидуалним условима, овакви захтеви се једноставније изводе јер у вршњачком окружењу и другим ђацима треба постављати питања у складу са циљевима часа. Ученици који раде по редовном плану и програму у специфичним наставним условима, усвајаће градиво на сличан начин као и деца у вршњачком окружењу матичне школе и није им потребна суштинска промена метода, средстава или приступа раду, па се врши индивидуализација наставе. Оно што им може бити препрека у ваљаном усвајању градива јесте најчешће немотивисаност за рад у новим условима и мањак времена које им остаје за рад због лечења, третмана и терапија. Стога, у овим условима, наставник би требало да овакве чињенице узима у обзир и потруди се да наставу учини занимљивом и лепом. У изради епске биографије Марка Краљевића од велике помоћи биће нам унапред припремљени извори и подаци. На часу наставник може правити пано или, ако је ученик у могућности, може из болесничке постеље, помоћу паметних уређаја, да креира скицу са подацима или направи одређену шему са подацима.

Ова епска биографија требало би да садржи податке о рођењу јунака: јунак је рођен из брака Вукашина Мрњавчевића са вилом; о односу са родитељима: Јевросима је мајка брине која о свом сину Марку и моли га да се мане мегдана; о односу Марка Краљевића са оцем, Вукашином

Мрњавчевићем, који није позитиван; побратимским односима: јунак због побратима Милоша Обилића, кога је вила устрелила, сурово поступа; атрибутима: има верног коња Шарца, буздован шестопетни, сабљу која се сама вади из корица; мегданима: мегдан Марка Краљевића са Мусом Кесецијом, јунаком фантастичних моћи; помоћницима: помажу му виле са којима се посестримиио, помоћник је и његов коњ изванредних способности; смрти јунака: овај јунак није преминуо, већ је само заспао.

Закључак

У овом раду разматрали смо проучавање народне књижевности у настави српског језика и књижевности у специфичним наставним условима. Извршена је анализа одабраних дела из народне књижевности из програма за основне школе. Такође, размотрена је примена компаративне методе у специфичним наставним условима. Предмет компаративног наставног проучавања била су одабрана дела из програма. Упоредно проучавање одабраних дела вршили смо упоређивањем фантастичних и реалистичних елемената, књижевних поступака у грађењу јунака (типски јунак), разматрањем заступљености одређених мотива итд. Упоредивање јунака, фантастичних и реалистичних елемената и испитивање заступљености одређених мотива у делима која се пореде, тачке су највећих сличности, али и разлика у овим делима. Ово би могао бити један од закључака ученика после детаљне обраде и упоређивања одабраних књижевних дела. Из свега закључујемо да упоредно наставно проучавање одабраних дела у старијим разредима основне школе у специфичним наставним условима, између осталог, може допринети превазилажењу различитих препрека у континуираном савладавању градива предмета српски језик и књижевност у основној школи.

ЛИТЕРАТУРА

Бракус 2003: Р. Бракус, *Развојне дислексије и дисграфије*, Београд: Задужбина Андрејевић.

Вајнбренер 2010: С. Вајнбренер, *Подучавање деце са тешкоћама у учењу у редовној настави*, Београд: Креативни центар.

Вукајловић 2004: Б. Вукајловић, *Инклузивно образовање*, Бања Лука: ИП Графид.

Дашић 2016: М. Дашић, *Народна књижевност у наставним плановима и програмима*, Београд: Чигоја.

Златковић 2006: И. Златковић, *Епска биографија Марка Краљевића*, Београд: Рад.

Карановић 1996: З. Карановић, *Антологија српске лирске усмене поезије*, Нови Сад: Светови.

Крњевић 1980: Х. Крњевић, *Живи палимсести или о усменој поезији*, Београд: Нолит.

Кули 2010: М. Кули, *Подучавање деце са поремећајима менталног здравља у редовној настави*, Београд: Креативни центар.

Лексикон дефектолошких термина, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999.

Латковић 1975: В. Латковић, *Народна књижевност*, Београд: Научна књига.

Милошевић Ђорђевић 2006: Н. М. Ђорђевић, *Од бајке до изреке*, Београд: Чигоја.

Милошевић Ђорђевић 1997: Н. М. Ђорђевић, *Од како се земља охладила*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Милошевић Ђорђевић 1976: Н. Милошевић Ђорђевић, *О неким видовима изражавања осећања у нашој народној лирици, Прилози за књижевност, језик историју и фолклор, XIII*.

Повше, И. В., Трукуља М. et al. (2016). *Програми подршке деци и ученицима са сметњама у развоју*, Београд: Завод за унапређивање образовања и васпитања. Scanner studio.

Мркаљ 2008: З. Мркаљ, *Наставно проучавање народних приповедака и предања*, Београд: Чигоја

Проп 1982: В. Проп, *Морфологија бајке*, Београд: Просвета.

Сувајцић 2005: Б. Сувајцић, *Јунаци и маске*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Сувајцић 2010: Б. Сувајцић, *Певач и традиција*, Београд: Завод за уџбенике.

Станковић Шошо, Сувајцић 2019: Н. Станковић Шошо, Б. Сувајцић, *Уметност речи, читанка за српски језик и књижевност за шести разред основне школе*, Београд: Логос.

Стефановић Караџић 1964: В. Стефановић Караџић, *Пјеснарица 1814–1815*, Сабрана дела Вука Караџића, Прва књига, приредио Владан Неђић, Београд: Просвета

Шмаус 1957: А. Schmaus, *Gattung und stil in der Volksdichtung*, Varaždin: Rad kongresa folklorista Jugoslavije.

Ivana Kovačević

THE STUDY OF FOLK LITERATURE IN SPECIFIC TEACHING
CONDITIONS

Summary

The topic of this paper will be the study of folk literature in the teaching of Serbian language and literature in specific teaching conditions. We will analyze selected works of folk literature from the primary school curriculum. We will also examine the application of the comparative method in specific teaching conditions. The subject of comparative study will be selected works of folk literature. Among other things, we will examine the extent to which this method contributes to establishing continuity in the work of students who, for various reasons, temporarily interrupt the regular educational process.

Key words: folk literature, specific teaching conditions, student age, interpretation, comparative method.